

Jesaja en de *doxa* van Jezus

Kanttekeningen bij de vertaling van Johannes 12:41 in de Bijbel in Gewone Taal

Jaap Dekker

In *Met Andere Woorden* heeft Matthijs de Jong recent aandacht gegeven aan de vertaling van Johannes 12 in de Bijbel in Gewone Taal (BGT).¹ In algemene zin heb ik grote waardering voor deze vertaling. Zij voorziet in een behoefte en zal haar weg naar de doelgroep wel vinden. Ook juich ik het toe dat de vertalers met enige regelmaat in *Met Andere Woorden* verantwoording afleggen over de gemaakte vertaalkeuzes. Zo laat De Jong aan de hand van een aantal voorbeelden zien hoe het verhaalverloop in Johannes 12 op verschillende manieren expliciet is gemaakt. Deze expliciteringen komen de begrijpelijkheid ten goede. Dat dit een vrijere weergave van bepaalde begrippen noodzakelijk maakt, is helder en alleszins legitiem. In vers 41 gaat het echter mis. Daar is deze beknopte bijdrage aan gewijd.

Twee schriftwoorden uit het boek Jesaja

Vers 41 is onderdeel van een perikoop waarin de evangelist Johannes de balans opmaakt van Jezus' publieke optreden en een verklaring zoekt voor het gebrek aan geloof waarop Jezus gestuit is. De perikoop beslaat de verzen 37-50 en begint met de aanhaling van een tweetal schriftwoorden uit het boek Jesaja. Allereerst wordt Jesaja 53:1 geciteerd: 'Heer, niemand gelooft wat wij vertellen. Niemand wil uw grote macht zien' (Johannes 12:38b, BGT) en vervolgens Jesaja 6:10: 'Hij heeft hun ogen blind gemaakt, zodat ze niets kunnen zien. Hij heeft hen ongevoelig gemaakt, zodat ze niets kunnen begrijpen. Daarom veranderen ze hun leven niet, en worden ze niet gered' (Johannes 12:40, BGT).² Concluderend stelt Johannes volgens de BGT dan: 'Met die woorden sprak Jesaja over Jezus, want hij had Jezus bij God in de hemel gezien.'

Bij God in de hemel?

De zinsnede 'want hij had Jezus bij God in de hemel gezien' is een eigen invulling die de vertalers aan de tekst hebben gegeven. Johannes schrijft dat Jesaja de *doxa* van Jezus heeft gezien. Vergelijk de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV),

waarin vers 41 is vertaald met: 'Jesaja doelde op Jezus toen hij dit zei, omdat hij zijn majesteit (Grieks: *doxa*) zag.' Maar hoe waarschijnlijk is het dat Johannes daarmee bedoelt dat Jesaja 'Jezus bij God in de hemel' heeft gezien? De Jong verdedigt deze interpretatie met een verwijzing naar het visioen van Jesaja 6: 'Jezus wordt door Johannes voorgesteld als de belichaming van Gods *doxa*. Jesaja zag Gods *doxa*, belichaamd in Jezus, op de hemelse troon.' Daarbij zou Johannes hebben gedacht aan wat hij in het eerste hoofdstuk heeft geschreven over de pre-existente *logos*, het Woord dat al vanaf het eerste begin bij God was. De Jong zegt erbij dat Johannes volgens verschillende uitleggers, via de profetie van Jesaja 53 (feitelijk Jesaja 52:13-53:12), ook vooruitwijst naar de gekruisigde Jezus, wiens werkelijke plaats bij God in de hemel is.³ Dit laatste is een belangrijke aanvulling. Toch is deze mogelijke verbinding met de profetie van Jesaja 53 kennelijk niet op de gekozen vertaling van invloed geweest. Dat is jammer. Bovendien is het de vraag of de notie 'bij God in de hemel' in de context van Johannes 12 voldoende recht doet aan de zo karakteristieke eigen theologie van Johannes.

Het kruis van Jezus als verhoging

De twee teksten die Johannes uit het boek Jesaja aanhaalt, zijn niet willekeurig gekozen.⁴ De evangelist heeft ze in nauwe samenhang met elkaar gelezen en ze onder de ene noemer van een vervullingscitaat geplaatst (Johannes 12:38a). De conclusie die hij vervolgens in vers 41 trekt, is dan ook op beide aanhalingen gebaseerd. Terecht heeft de BGT daarom het meervoud gehandhaafd in de zinsnede 'Met die woorden sprak Jesaja over Jezus'. Dit in tegenstelling tot de NBV.⁵

Toch lijkt het zien van Jezus' *doxa* op het eerste gezicht moeilijk te kunnen worden verbonden met Jesaja 53, de profetie over het lijden van de Knecht van de HEER, waaruit de eerste aanhaling afkomstig is. Maar bij nader inzien is dat juist wel wat Johannes bedoelt. De profetie over de lijdende Knecht staat namelijk letterlijk in het kader van de aankondiging van zijn verhoging (zie Jesaja 52:13 en 53:12). Nu is het typerend voor de theologie van Johannes dat hij het kruis en de verhoging van Jezus steeds in één perspectief heeft gezien (zie Johannes 3:14, 8:28, 12:32-34). Johannes brengt de kruisiging van Jezus stevast vanuit het perspectief van de verhoging ter sprake. Het heeft er zelfs alle schijn van dat Johannes dit voor hem zo belangrijke motief van Jezus' verhoging aan het kruis aan het raamwerk van Jesaja 53 heeft ontleend.⁶ De voor hem zo karakteristiek geworden woorden 'verhogen' en 'verheerlijken' heeft Johannes gevonden in de Griekse vertaling van Jesaja 52:13. Met behulp daarvan verbindt Johannes het motief van Jezus' *doxa* niet alleen met zijn

werken (vgl. Johannes 1:18, 2:11), maar gaandeweg steeds duidelijker ook met zijn sterven.

Dat laatste gebeurt het meest expliciet in Johannes 12:32-33, een passage die direct voorafgaat aan de perikoop waarin Johannes die beide Jesajawoorden aanhaalt en over het zien van Jezus' *doxa* door de profeet Jesaja spreekt: "Wanneer ik van de aarde omhooggeheven word, zal ik iedereen naar mij toe halen." Daarmee bedoelde hij de wijze waarop hij zou sterven' (NBV). In Johannes 12:41 staat dan ook niet enkel het visioen van Jesaja 6 op de achtergrond, waaruit het eerste Jesajawoord afkomstig is (Johannes 12:38), maar ook de profetie van Jesaja 53, waaraan het tweede Jesajawoord is ontleend (Jesaja 12:40). De evangelist Johannes heeft beide hoofdstukken in samenhang met elkaar gelezen.⁷

Het eigene van de boodschap van het Johannesevangelie

Dit moet in rekening worden gebracht bij de vertaling en uitleg van deze tekst. Het is niet zozeer de pre-existente heerlijkheid van het Woord die Jesaja volgens Johannes heeft gezien, waar veel uitleggers in het verleden aan hebben gedacht,⁸ maar de majesteit die Jezus bij zijn verhoging ten deel is gevallen. Maar deze verhoging moet dan wel in Johanneïsche zin worden opgevat. Deze begint bij het kruis. Met de verhoging respectievelijk de *doxa* van Jezus bedoelt Johannes in de context van Johannes 12 niet het pre-existente 'bij God in de hemel' zijn van Jezus, hoewel de pre-existentie van de Zoon elders in het evangelie zeker ter sprake komt (zie Johannes 17:5, vgl. 6:46, 8:58), maar heel de weg die Jezus via zijn sterven aan het kruis heeft moeten gaan.⁹

De Jong betoogt dat de BGT inzicht wil bieden in de boodschap waar het de auteur om gaat: 'Juist door een vrijere weergave kun je het eigene van de boodschap van het Johannesevangelie beter belichten.'¹⁰ Als regel ben ik het hier van harte mee eens. Maar het voorbeeld van Johannes 12:41 laat zien dat een vrijere weergave ook het omgekeerde effect kan hebben en de lezer het zicht op 'het eigene van de boodschap van het Johannesevangelie' kan ontnemen. De notie 'bij God in de hemel' in Johannes 12:41 in de BGT belemmert namelijk het leggen van een verbinding met Johannes' theologie van het kruis als verhoging. Het ontgaat de lezer dan dat Johannes met de gegeven schriftcitaten wil duidelijk maken dat de profeet Jesaja Jezus' *doxa* al heeft gezien in de bijzondere weg die hij moest gaan, waarbij lijden en heerlijkheid onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Anders dus dan Jezus' eigen tijdgenoten die niet in hem geloven.

Voorstel voor een herziene vertaling van Johannes 12:41

Wanneer het over enkele jaren tot een herziening van de BGT zou komen – wat ik deze vertaling van harte toewens! – stel ik voor om Johannes 12:41 als volgt weer te geven: ‘Met die woorden sprak Jesaja over Jezus, want hij had al gezien dat Jezus een hoge plaats zou krijgen.’ Op deze wijze sluit de gegeven explicitering aan bij de vertaling van Johannes 12:32-33 in de BGT en wordt ruimte gemaakt om in overeenstemming met het daar gezegde niet alleen aan de hemel te denken, maar ook en zelfs allereerst aan Jezus’ plaats aan het kruis.

Noten

- 1 Matthijs de Jong, ‘Het vertalen van Johanneïsche termen. Johannes 12 in de *Bijbel in Gewone Taal*’ in: *Met Andere Woorden* 34/2 (2015), 23-35.
- 2 Johannes citeert doorgaans uit de Griekse vertaling van het boek Jesaja, de Septuaginta. In vers 38 is dat duidelijk het geval. In vers 40 heeft hij echter de Hebreeuwse tekst gebruikt en die zelf geredigeerd. De Griekse tekst van Jesaja 6:10 constateert de zgn. ‘verharding’ namelijk als een zonde van het volk zelf, terwijl die in de Hebreeuwse tekst als een oordeel van God wordt getekend. De versie die Johannes biedt, gaat duidelijk uit van het laatste. Vanwege de eigen context waarin het ‘zien’ centraal staat, laat Johannes de dichtgesmeerde oren weg en wijzigt hij ook de volgorde. De slotwoorden zijn dan verrassend genoeg juist wel weer in overeenstemming met de Septuaginta.
- 3 De Jong, 33-34.
- 4 Zie uitgebreid over deze passage en de door Johannes aangehaalde Jesajawoorden J. Dekker, ‘*Jesaja doelde op Jezus ... Een christelijke kijk op God in het boek Jesaja*, inaugurele rede, *Apeldoornse Studies* 64, Apeldoorn 2015.
- 5 Bij de herziening van de NBV kan de passage ‘toen hij dit zei’ in Johannes 12:41 beter worden vervangen door ‘toen hij deze woorden sprak’. Dan is het voor de lezer duidelijker dat ook het in vers 38 gegeven citaat uit het boek Jesaja moet worden meegedacht.
- 6 Zie o.a. Thomas Knöppler, *Die theologia crucis des Johannes evangeliums. Das Verständnis des Todes Jesu im Rahmen der johanneïschen Inkarnations- und Erhöhungschristologie*, WMANT 69, Neukirchen 1994, 162-163.
- 7 Het is boeiend om te zien dat Johannes niet de eerste was die Jesaja 6 en Jesaja 53 op deze manier met elkaar heeft verbonden, maar zowel de Griekse als de Hebreeuwse tekst van het boek Jesaja al allerlei intertekstuele verbanden tussen beide hoofdstukken laat zien. Zie Dekker, 27-37.
- 8 Zie o.a. Herman Ridderbos, *Het evangelie naar Johannes. Proeve van een theologische exegese. Deel 2 (Hoofdstuk 11-21)*, Kampen 1992, 84 en H. Hübner, *Biblische Theologie des Neuen Testaments. Band 3: Hebräerbrief, Evangelien und Offenbarung. Epilegomena*, Göttingen 1995, 197.

- 9 Zie voor een recente monografie hierover Daniel J. Brendsel, *'Isaiah Saw His Glory'. The Use of Isaiah 52-53 in John 12*, BZNW 208, Berlin 2014.
- 10 De Jong, 30.

Prof. dr. J. Dekker is bijzonder hoogleraar Bijbelonderzoek en identiteit op de Henk de Jong-leerstoel aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn en predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Enschede.